

Inga Clendinnen

SS U AUŠVICU*

*Inga Clendinnen, "The Auschwitz SS", in: *Reading the Holocaust* (Cambridge University Press, 2002), 134–155

Kažem vam da niste došli u lječilište, nego u njemački koncentracioni logor iz kojeg je jedini izlaz kroz dimnjak.

Ako se to nekome ne svoda, može se odmah baciti na žice pod visokim naponom.

Ako u konvoju ima Jevreja, oni neće živjeti više od dvije sedmice; svećenici imaju još mjesec dana života, a ostali tri mjeseca.

– Govor dobrodošlice koji je SS-ovac Frisch, komandant Aušvica, uputio novopridošlim zatvorenicima izabranim za rad

Čak i u vremenu mira, po danu i po noći, poput nenadmašivih vojnika su protstavljate se neprijatelju, neprijatelju iza žice.

– Govor SS-ovog Oberführera Theodora Eickea, komandanta Dachaua, upućen stražarima SS-ovcima, juni 1933

Poznato je da su mučitelji uvijek prikriveni. Izvještačenost zamagljenih naočala, bezizražajnost i anonimne uniforme povećavaju neprobojnost bezosjećajne moći te zločinca udaljava od ljudskog tijela koje zlostavlja. Mučitelji ne nude svoje samopouzdanje jednostavno. U namjeri da tokom cijelog perioda vladavine svoje aktivnosti barem formalno zadrže u tajnosti, pripadnici SS-ove jedinice Mrtvačka glava koji su preživjeli rat, nisu bili mnogo zainteresirani da se sjećaju svojih aktivnosti, akamoli da govore o svojim sjećanjima. Neki su umrli prije nego što ih je sustigla zakašnjela pravda. Drugi su nestali. Mnogo ih se ponovo asimiliralo u ranjenu, neradoznašnu zajednicu. Oni koji su ispitani pred sudom pravde uglavnom su pokazali da sjećanje nije pouzdani resurs. Oni koji su bili spremni iznijeti svoja sjećanja istovremeno su bili spremni odreći se svog moralnog integriteta tako što su naveli da su bili bezumni izvršioci više, neumoljive volje. Ili se možda radi o tome da su se tako sjećali samih sebe; da su iskusili isti osjećaj radikalne nepovezanosti između „ondašnjih“ i „trenutnih“ sebe, što je opteretilo svjedočke-preživjele. Razbijeni identitet ne odnosi se samo na nevine.

Uprkos stvarnim ili prikazanim poteškoćama, prikupljeno je mnogo informacija o SS-ovcima koji su vodili logore – dijelom iz naizgled bezopasne administrativne dokumentacije, dijelom od preživjelih članova SS-a te dijelom od žrtava koje su svakodnevno trpele i preživjele mučenje. Postojale su odlične analize SS-a kao institucije – njene organizacije, načina regrutacije i obuke – te druge analize o akcijama SS-a, iako je, istina, njih bilo manje. Mnogo prije početka rata, SS je imao historiju javnog nasilja, od ubitačne zasjede na suparnike Smeđe košulje u Noći dugih noževa, do spaljivanja sinagoga i javnih napada na njemačke i austrijske Jevreje u Kristalnoj noći te tajnih pogubljenja u SS-ovim koncentracionim logorima. Kako se rat približavao, bilo je sve više prilika za uzrokovanje nereda. Dok su se neke SS-ove vojne jedinice razlikovale po vođenju borbe za *Wehrmacht*, drugi su bili dio Einsatzgruppen ili mobilnih timova za ubijanje koji su radili iza linija zakona i provodili Hitlerove naredbe za ubijanjem poljskih političkih lidera, komesara i Jevreja te predvođenjem naciističkih napada protiv civilnog stanovništva u Poljskoj i sovjetskoj Rusiji.

SS-ove formacije Mrtvačka glava bile su te koje su osmisile i primijenile ono što je preraslo u definirajuću instituciju nacističkog režima – ‘logor’: koncentracioni logori koji su osmišljeni da zaštite javni mir, bilo od opasnih ‘politikanata’, to jest svakog za koga se smatralo da se protivi nacističkom režimu, društvenih nastranosti (homoseksualci, Cigani) ili nepokornih članova društva (Jehovnini svjedoci); radni logori naseljeni tim ljudima i ‘ratnim zatvorenicima’, čija definicija se može naširoko tumačiti; te šest logora osnovanih za jevrejske trgovce, zanatlige i stručnjake, majke, djecu i bebe za koje je SS smatrao da su preopasni da bi im bilo dozvoljeno da ostanu na životu. SS-ovci u Aušvicu imali su mnogo dužnosti – kontrolori društveno opasnih, upravnici radnih logora te organizatori i direktori u sektoru pogubljenja u Aušvic-Birkenau.

Kao i u svakom logoru pod rukovodstvom SS-a, u Aušvicu su razlike između ‘stražara’ i ‘zatvorenika’ bile očigledne i namjerno naglašene. Kod Nijemaca, vlast je uzdignuta time što nije primjenjivala ritunske elemente za osiguranje discipline, udaranje, premlaćivanje palicama i bičevanje potčinjenih. Njihove elegantne, simbolične uniforme i elegantno držanje neprestano se suprotstavljali fizičkoj zapuštenosti, smiješnoj odjeći, obrijanim glavama te obmanjujuće ponižavajućem ponašanju prema zatvorenicima.

Disciplina koju su nametnuli onima koji su proglašeni ‘neprijateljima iza žice’, bila je javna, detaljna i nasilno primjenjivana. Historijsko porijeklo disciplinskih praksi odražava se u biografiji komandanta Aušvica, Rudolfa Hoessa.

Hoess je izgradio SS-ovsku karijeru u koncentracionim logorima. Himmler ga je 1933. godine izabrao za vođu bloka u prvom nacističkom koncentracionom logoru u Dachauu – logor u kojem su uglavnom bili politički neprijatelji novog režima. Služio je u Sachsenhausenu prije nego što je u maju 1940. godine postao komandant Aušvica-Birkenau, kada su aktivnosti radnog logora proširene i podrazumijevale su uvođenje istrebljenja civilnih neprijatelja nacizma.

Hoess je imao iskustva i u njemačkoj vojnoj disciplini. Kada je imao samo petnaest godina, 1916. godine, odazvao se na 'krv vojnika koja je proticala njegovim venama' te se pridružio očevom puku Draguna. Do kraja rata, dobio je Željezni križ, 1. stepen i 2. stepen, Željezni polumjesec, Baden medalju za izvrsnost i dvije povrede. U dvadesetim godinama proširio je svoje iskustvo služeći pet godina u pruskom zatvoru zbog učestvovanja u jednom političkom ubistvu. On kaže da „služenje u pruskom zatvoru u tim dñima nije predstavljalo terapijsko izležavanje“. Disciplina je bila stroga, svaki detalj života propisan. Kao 'politički' zatvorenik, na početku je bio u samici te je izbjegao 'gnusno maltretiranje' drugih zatvorenika koje je prihvatio kao prirodu dio života u zatvoru.

Hoessova ocjena internih elemenata kaznenog sistema – korupcija, nemilosrdnost prikazana 'tamo gdje se ne primjenjuje nikakav oblik moralnih vrijednosti', nevjerovatna moć glasina ('naivni zatvorenici bili su spremni vjerovati u sve što im se kaže') – bila je nedugo nakon toga proročanski uskladena sa uvjetima koji su kasnije kreirani u Aušvicu. Ono u što se lično uvjerio je učinkovitost discipline koja je uređivala svaku aktivnost te nagradivila poštivanje detaljnih razlika u okviru titula i privilegija. Mladi Hoess napredovao je kroz komplikiranu hijerarhiju zatvorenika poznatu kao 'nagrada za predanost': bio je, ponosno nam govori, 'prvi od blizu 800 zatvorenika koji je dostigao treći (najviši) stepen'.

Jasno je da su muškarci poput Hoessa, koji su uređivali rutine i pravila u koncentracionim logorima, iskoristili tradicije njemačke vojne kulture kojoj su se mnogi divili – tradicije koje su prožimale ne samo njemačke kaznene institucije, nego i njemačku civilnu kulturu. Prva pretpostavka bila je da će stroga disciplina i potčinjenost pravilima izgraditi karakter i istrenirati pojedince i da zapovijedaju i da se pokoravaju. Ne iznenadjuće činjenica da smo utvrđili da su iste vrijednosti veličane i predstavljenе u pravilima koja su određivala rad SS-ovih škola za obuku.

Međutim, ova uglađena kulturološka objašnjenja naporne discipline u logorima nisu u potpunosti zadovoljavajuća. Jedna od poteškoća je činjenica da je većina ljudi koji su bili predmet te discipline, Jevreji i Cigani koji su bili zatvorenici u logorima, ideološki smatrana nesposobnom za reformaciju. Možda to

nije bitno – ideologije su rijetko u potpunosti usklađene, a ideolozi su rijetko u potpunosti dosljedni. Međutim, ova objašnjenja ne obuhvaćaju ni naizgled besplatnu ‘disciplinu’ koja je sa zlokobnim oduševljenjem nametnuta unutar graniča logora, ali izvan zvaničnog radnog vremena. U isto vrijeme, u objašnjenjima se ne priznaje da oni koji su bili predmet discipline u logoru, sami zatvorenici, uporno tu disciplinu smatrali besmislenom – smiješnom predstavom SS-ove opsesije sa beznačajnom površnom paradom.

Treba samo razmotriti ‘akcije sa kapama’ koje najbolje opisuje Elie Cohen, ali kojih se jasno i sa gnušanjem sjećaju mnogi preživjeli: parodija vojnog elana zbog kojeg su „strašila“ (scarecrows) bez prestanka vježbali, a tek čuvši ‘Kape dolje!’ mogli su zgrabiti kape s glava i baciti ih u šuplje strane uz glasnu lomljavu. Kazna za ‘iznemoglost’ bila je trenutna, nasilna, a ponekad i smrtonosna. Cohen i njegova „strašila“ (scarecrows) smatrali su da je vježbanje bilo potpuno besmislena aktivnost, čak i ako su ulagali ogroman napor i drhtali. Postojalo je obilje drugih jednakobizarnih vježbi koje su provođene jednakobraznim intenzitetom. Cohen se prisjeća:

Ponašanje SS-ovaca često smo smatrali nestvarnim, nismo ga mogli razumjeti. Neprestano smo se pitali kako je moguće da ljudsko biće bude takvo. Pored toga, ponašanje SS-ovaca često smo doživljavali besmislenim. Njihovu uzrujanost zbog nekog beznačajnog prekršaja smatrali smo pretjeranom, nestvarnom...

Ponekad smo mislili da su njihove aktivnosti samo gubitak vremena, ma kako da su bile pogubne po nas. Neke osjećaje imali su svi zatvorenici – prijezir prema SS-u i nadu da će živi izaći iz koncentracionog logora.

‘Besmisleno’, ‘pretjerano’, ‘nestvarno’ ponašanje na koje žrtve gledaju s ‘prijezjom’. Jedva da je to ikako učinkovita disciplinska vježba. Stoga, zašto se na tome toliko insistira? Nacistički ideološki ciljevi izvan logora često su bili u suprotnosti s onim što bismo mi smatrali zdravim razumom, naročito sa bahatom odlučnošću da unište funkcionalne zajednice korisnih radnika u vrijeme rata. Unutar logora stalno vidimo popuštanje kod drugih, neinstrumentalnih vježbi – vježbi koje su zahtijevale radikalno ograničenu energiju i resurse ne samo zatvorenika, nego i samih SS-ovaca.

Uzmimo u obzir prozivke, osobinu prvog koncentracionog logora u Dachau te u svakom drugom logoru nakon njega. U cilju kontroliranja situacije i sprečavanja bježanja, bilo je neophodno brojati zatvorenike, čak i svakodnevno. Prozivke su nekada služile i za odabir zatvorenika za smrt, kao kada su bolnički zatvorenici satima bili izloženi teškim vremenskim uvjetima. Mogle su predstav-

ljati i direktnu kaznu. Međutim, da li ti razlozi u potpunosti objašnjavaju prozivke? Čitajući opise tih beskrajnih prozivki, postajemo hipnotizirani mučenjem kojem su žrtve bile podvrgnute, da se zaboravimo zapitati o snazi nadzornika prozivki. Kapoi mora da su snagu dobijali iz svjesnosti da slabost može značiti nazadovanje, da mogu biti uklonjeni sa svojih položaja i ponovo se naći u općoj bijedi. Teško je uočiti svrhu u tim maratonskim predstavama na vježbalištu. Prisiljavanje već iscrpljenih muškaraca i žena da stoe dva, tri ili pet sati nakon napornog radnog dana samo umanjuje njihovu fizičku izdržljivost. Na taj način mnogi budu ‘izabrani’ za smrt, ali nacisti su imali i mnogo učinkovitije načine za te odabire. Šta se time još postizalo? Dodatno ponižavanje zatvorenika? Svaka-ko prekomjerne vježbe, ali i neuspjeh, ako je to zaista bio dio namjere. Oni koji su preživjeli i opisali tu agoniju, jasno su stavili do znanja da su i tada smatrali da je to absurdna, besmislena rutina.

Opis discipline u logoru koji navodi Primo Levi sve je slabiji jer on smatra da se u te ljude i njihove motive ne može prodrijeti. Dok je bio okružen SS-ovcima, Nijemcima, napustila ga je sposobnost praćenja kretanja umova drugih. Njihove aktivnosti pažljivo opisuje. Bilježi njihovu opsjednutost rasnim diskriminacijama koje su napisali na tijela svojih robova te opisuje slikovni vokabular rasne hijerarhije koja je navedena u tetoviranim brojevima, bojama, trakama, zvijezdama i trouglovima. S prijezirom bilježi kako su ti komadi tkanine određivali ponašanje i tretman. Međutim, on sa zadovoljstvom tumači te izraze kao dodatne odraze ‘apsurdne njemačke preciznosti’ ili njemačke ‘ljubavi prema redu, sistemima, birokratiji’. On ne može shvatiti šta ovi znakovi znače onima koji ih tumače rasističkim umom – da je ovdje napokon pristojan, uređen, ispravno postavljen svijet, ma kako patetičan i zapušten. On vidi izmorene sjene neprestano trenirane da zgrabe kape s glava i objašnjava te postupke instrumentalno, kao još jednu vježbu namjernog poniženja. On gleda vladare koji posmatraju marš lutaka koje su izgradile radni dan, ali ne istražuje komplikirano zadovoljstvo koje mogu donijeti sentimentalna muzika i grčeviti marš tih figura sivog lica. Dovoljno mu je da dobije zadovoljstvo pećinskog čovjeka, da SS-ovci uživaju u ‘toj koreografiji svoje kreacije, u plesu mrtvih ljudi’, kao u znaku svog trijumfa.

Levi s gorčinom bilježi kako su SS-ovci prekrivali puteve njihovog ‘sela’:

Ljudski pepeo iz krematorija, tone pepela svaki dan, bilo je lako prepoznati jer je često sadržavao zube ili kralježnicu. Međutim, pepeo je korišten za više potreba. Posebno je značajno da je korišten umjesto šljunka za prekrivanje puteva SS-ovog sela u blizini logora. Nisamo mogao zaključiti da li su to radili iz čiste bezdušnosti ili jer su smatrali da taj materijal, zbog njegovog porijekla, treba gaziti.

Prema Levijevom mišljenju, sve ove predstave, od opsesivnih parada u logoru, skidanja i premlaćivanja do posuda prepunih ljudskog otpada, predstavljale su šta je značilo 'biti Nijemac' ili, u slučaju SS-ovaca, 'biti lud'. Međutim, šta su te upotrebe i zloupotrebe značile SS-ovcima koji su ih tako pažljivo smisljali? Male zajednice SS-ovaca smještenih u koncentracionim logorima imali su potrebu za ohrabrenjem. Briga za psihološko zdravlje ubica bio je glavni motiv za uspostavu logora smrti sa 'prostorijama za presvlačenje' i 'prostorijama za tuširanje', jer su osjećali da je masovno ubijanje plinom manje lično i stoga manje psihološki zamorno za ubice nego spori, neuredni posao strijeljanja velikog broja pojedinaca.

Jedinice Mrtvačka glava koje su radile u koncentracionim logorima, uživale su psihološku sigurnost jer su bile daleko od ratnog fronta, ali i oni su se suočavali sa prijetnjama moralnom duhu: izolacija, monotonija te isuviše očigledna slabost i sažaljenje prema zatvorenicima, njihovim 'neprijateljima iza žice'. Muškarci koji su tvrdili da pripadaju intelektualnoj, moralnoj, fizičkoj i genetskoj eliti bili su napušteni u vremenu nacionalne krize, u mračnom dijelu Poljske, jednako udaljeni od doma i od centra značajnih političkih i vojnih aktivnosti. Fantazija da su nepokolebljivi protivnici njihova dužnost, da su oni 'nenadmašivi vojnici' u stalnom stanju pripravnosti, sigurno je bila teško održiva u bijednoj životnoj stvarnosti 'iza žice'.

U ovim uvjetima razumljivo je slijediti tvrdnju zatvorenika-posmatrača: da se neke od dnevnih aktivnosti koje su SS-ovci primjenjivali u logorima mogu smatrati ritualima u svrhu psihološke nagrade za režisere i impresarije tih rituala, a ne instrumentalnim vježbama u svrhu osiguranja discipline. Bilo bi nerazumno očekivati da Cohen, Levi ili neki drugi zatvorenik u logoru vrijeme provodi razmišljajući o motivima i tajnim nagradama upravnika kada je sva njihova briga bila da ih izdrže i prežive. Međutim, ti nedobrovoljni svjedoci bilježe šta su vidjeli i mogu nam reći više nego što znaju. Većina onoga što oni navode kao 'ludo' ili bizarno ponašanje, antropolozi bi definirali kao 'ritualno ponašanje' – tj. očigledno pretjerano i neproduktivno ponašanje, ali ponašanje na kome se insistiralo, što upućuje na činjenicu da te aktivnosti, ma kako se ispraznim činile, imaju važno značenje i nagrade za one koji ih vrše.

Antropolozi bi nam rekli i da se te nagrade i značenja sadržana u tim aktivnostima ne mogu artikulirati, što znači da se prilikom tumačenja ritualnog ponašanja, moramo odreći uobičajene potvrde iz pisanih izvora koju koriste historičari. Nemamo čak ni pravila koja nam pomažu da definiramo šta jeste, a šta nije ritualno ponašanje. Moj rad na temu Azteka primorao me da priznam se da ono što je njihov glasnogovornik naveo kao ritualne aktivnosti veoma slabo

uklapalo u moju malograđansku, zapadnjačku predstavu rituala. Ako su neki astečki rituali oblikovani u grobu, tratarskoj formalnosti, oni su u isto vrijeme nudili i trenutke u kojima je kontrola nestajala, pa su naivnim posmatračima izgledali poput nereda. Drugi rituali bili su tako prigušeni da su se stopili sa svakodnevnim. To su bili rituali jer su rasprsnuća i redukcije bile sadržane u pripremljenom scenariju, sa označenim fazama i određenim visokim i niskim tačkama te završetkom.

Ta ponavljanjuća, orkestrirana iskustva imala su snažan učinak u potvrđivanju specifične ideje o prirodi astečkog pojedinca i astečkog svijeta – tj. ona su funkcionalna. O takvim participatornim ritualima historičari najuspješnije razmišljaju kao o tekstovima za prikaz. A ti odglumljeni tekstovi, bilo da su sačuvani u izvedbi ili opisu posmatrača ili kroz film, postaju neprocjenjivi jer su dostupni i vidljivi – srčano djelo grupe koju želimo razumjeti.

Šta se može odgonetnuti iz značenja koja su aktivnosti SS-ovaca iz Aušvica imala za izvršioce tih aktivnosti? Njihovi životi čine se kao konstantno ponavljanje prozivki i odabira, patetičnog maltretiranja neučinkovitih ‘radnika’, usmjerenja uglavnom pasivnih civila u smrt i pripreme za sljedeći voz. Samo su rijetki imali pristup zanimljivostima koje je uživao Mengele koji je imao neograničen broj predmeta za ‘istraživanje’. Ako su prvi regruti SS-a bili dirnuti izvještačenim, ali jednostavnim razumijevanjem časti, pokornosti i odricanja od samog sebe, što je dio zakletve SS-ovaca, moramo prizati da je, s obzirom na činjenicu da je proces regrutacije s godinama postao manje selektivan, ta odanost oslabljena ratnim dešavanjima, godinama i sve slobodnijim služenjem vojnog roka. Kako se onda održavao moralni duh u logorima?

U cilju pružanja odgovora na ovo pitanje izneseno je mnogo pretpostavki koje su uglavnom bile široko psihološke, a samo nekoliko njih usko ideološke. Neki analitičari naglasili su važnost „pribjegavanja“ alkoholu ili dobitima od korumpirane trgovine, a jasno je da se u logorima ispijalo mnogo alkohola i da su se vršile hitne trgovačke razmjene. Drugi ukazuju na fizičku udobnost i sigurnost položaja u koncentracionim logorima u odnosu na surovost i opasnosti koje su vrebale na frontovima. Želim napomenuti da disciplinski postupci koje su SS-ovci u Aušvicu tako žarko primjenjivali, nisu ispunjavali samo kulturološke kriterije discipline i kazne, nego su i svjesno bili teatralni te da su ti dijelovi SS-ovog pozorišta, koje su svakodnevno dograđivali i primjenjivali, oživljavali osjećaj svrhe i nepobjedivosti kod SS-ovaca, ovjeravali realizam njihove absurdne ideologije te održavali moralni duh i samopoštovanje dok su bili na položaju koji je, nesumnjivo, iz perspektive psihologije predstavljao teškoću. Nadalje tvrdim da je cilj

uzbuđenja zbog primjene tih aktivnosti i zabave bio održavanje glamura koji se i dalje vezao za njihov jezivi poziv te da je teatralnost nametnuta zatvorenicima u logorima prije svega bila upućena impresarijima iz SS-a a ne publici.

Historičari obično zanemaruju svoje često slabašne i prosječne antropološke uvide kada ispituju društvenu dinamiku koncentracionih logora ili bilo kojeg drugog aspekta nacističkog režima. Razlog za to je možda činjenica da se takvi pristupi čine trivijalnim i previše običnim da bi se shvatili gnušni zločini. Tačno je i da je intelektualna moda prošla kroz književnu teoriju i usmjerila se na pojedinačne psihološke motive. Prema mom mišljenju, upravo su ti neprirodni fenomeni, kao što su logori, ono što antropološke pristupe čini uspješnima. Stoga, Aušvic želim posmatrati onako kako bi antropolog posmatrao ‘egzotično’ društvo koje je tek upoznao, gledajući izvan instrumentalnih aktivnosti kako bi uočio teatar emocija i stavio te aktivnosti u ravnomjeran položaj.

Počnimo onako kako je započelo iskustvo novoprstiglih zatvorenika u Aušvic – prijemom. Primo Levi je opisao fantazmagoričnu auru koja je pratila njegov dolazak te iznenadni prekid svih pokreta i neprobojnu tamu u vagonu. Potom, ‘vrata su se otvorila uz prasak, a kroz tamu su odjekivala bizarna naređenja Nijemaca. Činilo se da im je galama služila kao ispušni ventil za hiljadugodišnji bijes. Ispred nas se pojavila široka platforma, osvijetljena reflektorima’. Iscrpljeni putnici krenuli su prema osvijetljenom prostoru, koji je postao prostor tišine, ‘tišine poput one u akvarijumu ili one u snu’. Hladni, nezainteresirani, nečujni Nijemci kamenog lica, hodali su između ljudi i tek pokretom prsta razdvajali ih u grupe. Nemir je ublažen, nekoliko zahtjeva je odobreno, a nekoliko hladno odbačeno. Odbijanje pokornosti brzo je kažnjeno, ali samo rijetki su odbili pokornost. Zašto ne bi bili pokorni?

U tom prostoru podvodne tišine (‘Doživljavali smo nešto apokaliptičnije’) desile su se značajne stvari: ‘Naše žene, naši roditelj, naša djeca, nestali su u trenu. Nakratko smo ih vidjeli kao nejasnu masu na drugom kraju platforme. Potom više ništa nismo vidjeli’. Devedeset i šest muškaraca i dvadeset i devet žena odabранo je za radni logor. Više od pet stotina ostalih poslano je u gasne komore. Nije bilo ni naznaka protesta jer je tišina gušila paniku i zataškivala žalbe.

Iz drugih izvora znamo koliko često su se ti koreografirani nizovi – tišina, erupcija buke i akcije, a potom ponovna neprirodna tišina – primjenjivali povođom prijema žrtava u Aušvic. Jedan od razloga zbog kojih je te scene bilo jednostavno teatralizirati u filmovima ili riječima je činjenica da su one već same po sebi bile teatralne – čekanje u tišini, proračunata hitnost pražnjenja vozova (da li će se usprotiviti?), dolazak žrtava na svjetlost, a potom tiha, hipnotizirajuće mir-

na obrada ne daje prostora za paniku. Ovi nizovi radnji nisu uvijek funkcionalni pa se brzo prelazilo na nasilje. Međutim, važno je uzeti u obzir nagradu koju su dobijali ključni igrači ako se scenarij nesmetano provodio prema željenom kraju. Metafora ‘fabrike’ koja je trebalo da obuhvati nadnaravnu ‘racionalnost’ planiranja u logorima, ne obuhvata emocionalnu uključenost onih koji su bili angažirani u aktivnostima uprave. Poticanje željene reakcije od prevarenih igrača punih povjerenja je istovremeno savršeno iskustvo i savršen izražaj jedne vrste moći.

I uvođenje u život u logoru bilo je teatralno. Levi je priznao da nagost, šišanje kose, iznenadni udarci, naredbe izrečene uz pravi ili simulirani bijes, čak i uvrede i napadi zatvorenika bili su dio scenarija čiji cilj je bio postizanje dezorientacije, a potom moralnog i fizičkog sloma. ‘Bilo je očigledno da je sve inscenirano’, navodi Levi s prijezirom.

Kao i uvijek, Levijeva pažnja je na prestrašenim žrtvama. Njega ne zanima kako je ta šarada mogla utjecati na njene organizatore koji su također bili ključni igrači. Umjesto toga, za ove i još mnogo sličnih epizoda, on kreira kategorije orijentirane na žrtvu. Sve te epizode su ‘bespotrebno nasilje’, njihov jedini instrument za poniženje omraženih Jevreja.

Sumnjam da je nasilje ‘bespotrebno’ ili da je vrijeme protraćeno. Uzmimo u obzir, naprimjer, one puteve. Iako je postojalo SS-ovsko ‘selo’ sa kućama i baštama, djecom, ljubimcima zečevima i psima, pripadnici SS-a u Aušvicu uglavnom su živjeli u kasarnama. Čak i za oficire koji su imali domaćinstvo, život i mjesto života morali su biti turobni. Levi nije ni pomislio da su te i samo te SS-ovske puteve posuli ljudskim kostima kako bi ponovo doživjeli njihovo krckanje pod čizmama, krckanje zbog kojeg štenja od logora do kasarne postaje vježba superiornosti te čujno i opipljivo slavljenje izdržljivosti pravog SS-ovskog muškarca. Prilikom opisivanja „akcija s kapama“, Eli Cohen nije uzimao u obzir utjecaj koji su primaoci dobijali kada se svaka osoba u krugu od dva metra ukočila, razotkriла i hodala „mirno“ dok nije napustila nevidljivo polje moći. Ota Kraus i Erich Kulka nam pričaju da su „svi stražari i nadzornici iz SS-a imali samo jedan cilj – obogatiti se što prije, nabaviti luksuznu robu koja se nije mogla nigdje kupiti“, „a, paradoksalno, najstrožiji SS-ovci bili su najbolji trgovci različitom robom.“

Potraga za raskoši i život na visokoj nozi služe za razbijajne dokolice i za savijanje budućeg gnijezda, ali neobuzdani način života nosi i posebno uzbuđenje u okolini u kojoj vlada masovno siromaštvo te predstavlja postojan vanjski znak unutrašnje superiornosti. Himmler je u govoru održanom u Posenu 1943. godine stavio do znanja svojim oficirima SS-a da se boji rizika korupcije u SS-u, ali Himmlerov puritanizam nije se mogao održati među onima koji su

sebe neprestano vidjeli kao superiorne, ne na neki apstraktan, umni način, nego doslovno, u svakom fizičkom detalju i u svakom trenutku.

Ribert Lifton prepoznao je da je Aušvic ‘inscenirana melodrama’. Međutim, nakon Elie Cohenovog odgovora, navodi da su ponavljane aktivnosti uglavnom nesvesni izrazi: nehotično izlaganje samog sebe pri čemu su ‘autori udovoljavali svojim najluđim fantazijama i prikazali ih u potpunosti absurdnima’. Moramo se sjetiti da su pripadnici SS-au Aušvicu, kao i u svim drugim logorima, znali da su se njihovi saborci borili na frontovima protiv ‘stvarnih’ neprijatelja, neprijatelja sa oružjem, neprijatelja koji su se suprotstavljali. Sumnjam da Lifton cijeni važnost koju su SS-ovski teatri u logorima imali za muškarce i žene koji su se mogli poistovjetiti sa glavnim likovima u onome što bi u protivnom bila zapuštena svakodnevница. Čak su i najgluplji SS-ovci igrali svoje uloge prilikom stranačkih skupova i državnih proslava. Mnogo prije dolaska u logore, bili su osjetljivi na promjenjivu moć teatra te su tu sklonost ponijeli sa sobom. U Aušvicu su natjerani da rade, da bezizgledne uvjete transformiraju u teatar ideologije.

Teatar je postojao svuda u Aušvicu. Pored činjenice da su pažljivo izgradili okolinu (oni popločani putevi, one sablasne kasarne), cvjetao je i ono što ja zovem ulični teatar. Vlasti u Aušvicu, koje su dozvoljavale veoma malo stvari, ohrabrivale su ‘praznične’ spektakle u logoru, poput onih kada je veliki Jacob, za kojeg se govorilo da je bio sparing partner legendarnog njemačkog boksera Maxa Schmelinga, svake nedjelje popodne golin rukama savijao željezne cijevi ili kada je patuljak Elias vrištao i skakutao kako bi zabavio svoje upravitelje.

Vlasti su organizirale i vlastite nedjeljne predstave u vidu ‘sportova’. Osnovni scenarij uvijek je bio isti. Već oslabljene zatvorenike natjerali bi da počine neki beznačajan ‘prekršaj’ te bi ih potom tjerali da rade beznačajne fizičke vježbe – trčanje, sklekovi – dok se ne bi onesvijestili. Kapoi bi ih potom brutalno pretukli, što je često rezultiralo smrću.

Važno je znati da te kazne ni u kojem smislu nisu bile disciplinske. ‘Optuženici’ su se uvijek očajno željeli pokoriti, ali su jednostavno bili fizički nesposobni da to učine. Svi zatvorenici užasavali su se neuspjeha prilikom svake aktivnosti koju su SS-ovci od njih zahtjevali. Stoga možemo pretpostaviti da su te aktivnosti izvršavane za neki drugi interes ili interes. Čini se da je ovdje primjenjivan jedan oblik antisemitizma koji je razotkrio Daniel Goldhagen: zadovoljstvo u prisiljavanju Jevreja da izvršavaju fizički rad ili ‘sport’, što je za njih bilo štetno.

Međutim, postojale su i elementi na koje je ideologija imala manje utjecaja. Filip Müller odlučio je da napiše knjigu ‘Eyewitness Auschwitz’ u kojoj opisuje jedan takav ‘dan sporta’.

Počinje sa 'aktivnostima s kapama'. Muškarci koji su izvodili te pokrete s nedovoljno svježine, uklonjeni su sa svoje pozicije, poredani u redove od pet ljudi te im je naređeno da rade teške fizičke vježbe. Nakon što bi se neki od njih srušio, pretukli bi ga na smrt. Moguće je da se ovdje radilo o muškoj kompetitivnosti: SS-ovac Carl Jacob Burkhardt kasnije je priznao da je ekstremno javno ponižavanje kroz fizičke vježbe bilo sastavni dio treninga SS-ovaca, mada bez smrtnih ishoda.

Prema Müllerovoju priči, premlaćivanje je vršio oznojeni, glasni službenik iz bloka ('zeleni trokut', tj. Nijemac i kriminalac) i njegovi podređeni. Müller je izbrojao trideset tijela koja su položena na tlo pored njihovih drugova koji su preživjeli, prije nego je odlučeno da je 'sport' završen.

Sve ovo provodilo se uz povremenu kontrolu SS-ovog oficira koji je posmatrao, šetao, vraćao se i ponovo posmatrao. Nakon završetka vježbe, službenik iz bloka bi ga informirao o broju preživjelih i broju mrtvih te je potom provjeravao broj, šetajući se polako kroz redove ljudi koji su drhtali.

Uprkos njegovom nezainteresiranom stavu, nesumnjivo je da je bio zvijezda predstave koja je i prikazana za njega. Održavao je svoju bezizražajnost sve dok nije došlo do nepredviđenog prekida (protest naivnog zatvorenika, Müller kaže), kada je bijesno reagovao, a potom je povratio svoju prividnu sabranost. Bila je to veoma svjesna izvedba čovjeka koji je znao da je hiljadu očiju uprto u njega i zasigurno ugodan način da provede inače dosadno nedjeljno jutro.

Poželjno ponašanje SS-ovca u Aušvicu prilikom nadgledanja ili nanošenja povreda, podrazumijevalo je teatarsku ravnodušnost i nepokoebljivu 'staložnost'. Adolescenti svih uzrasta bili su osjetljivi na značenje smrtonosnog nasilja obloženog elegantnom ispravnošću. Najozloglaženiji ubice iz logora bili su neobično uredni. Poručnik Muhsfeld, poznat i učinkovit ubica, uvijek je navlačio gumene rukavice prije pogubljenja grupe zatvorenika strijeljanjem u potiljak. Ljubomorno je čuvao ugled mirnog ubice. Kada je dr. Nykiszli prilikom rutinskog pregleda pretpostavio da njegov povišeni puls može biti povezan s 'malim poslom' koji je prethodno obavio u prostoriji za spaljivanje (strijeljao je osam muškaraca), Muhsfeld je bio srdit: „Vaša dijagnoza je netačna“, rekao je. „Ne smeta mi ni da ubijem ni 100 ni pet ljudi. Ako sam uz nemiren, to je zato što previše pijem.“

Teatar kompleksa za istrebljenje u Birkenauu razvio je vlastite scenarije i nagrade. SS-ovci su uvijek bili u igri i uvijek su bili obučeni da ubiju. Njihove besprijeckorne radnje bile su u suprotnosti, a i trebalo je da budu u suprotnosti, sa bijedom manje vrijednih bića koja su ispala iz vagona ili sa groteskama

u prugastim pidžamama koje su marširale prema svjetlosti da preuzmu prtljag. SS-ovci su obratili istu pažnju na izgled stvari prilikom pripreme masovnih ubistava. Primo Levi nije vidio predstavu prikazanu za 500 muškaraca, žena i djece iz njegovog konvoja koji su izabrani za gasne komore, ali bi ‘prostorije za presvlačenje’, predsoblja gasnih komora, prepoznao kao scenografiju – sa vješalicama za odjeću označenim brojevima (‘Zapamtite svoj broj’) i znakovima na više jezika koji ukazuju na važnost higijene. Nakon što je ta epizoda završena, a prostorije ispraznjene, velikom brzinom su se uklanjali tragovi prethodne publike, a scena se postavljala za narednu grupu zatvorenika i narednu izvedbu predstave.

U predsjednjima smrti postojalo je nekoliko mogućih scenarija. Vidimo da su prikazivani različiti scenariji, a potom su ocjenjivani prema sposobnosti kontroliranja i direktnog ‘odgovora publike’. Müller, naš najbolji svjedok situacije unutar krematorija, opisuje jedan model izvedbe, gdje su SS-ovci izigravali ljubazne i pristojne vodiče i provodili žrtve kroz neophodne dijelove predstave ‘bez galame, bez podbadanja, sakrivenih pištolja...bez ijedne nasilne riječi’. Nakon nekoliko umirujućih govora, gomila naroda bila je uspješno nasamarena i zatvorena u gasne komore bez predugog meteža. Glavni oficir SS-a bi se potom okrenuo prema svojim podređenima: ‘Pa, jeste li razumjeli, vas dvojica? Ovako se to radi!’ Ovo je još jedan primjer zastrašujuće izopačenosti nacista koja se kombinira sa njihovom spremnošću da žrtvama manipuliraju kao ljudskim bićima, a potom ih istrebljuju poput crva.

Dobra gluma ubrzala je posao, ali moramo priznati i da se nakon uspješnog izvršenja zadatka javljalo posebno zadovoljstvo. Uzevši mržnju koju su nacisti osjećali prema Jevrejima kao motiv za poniženja koja su im priuštili, Leviju se svidio odgovor Franza Stangla, komandanta Treblinka, na pitanje Gitte Sereny: u čemu je bila svrha poniženja? ‘Uvjetovati one koji su bili stvarni izvršioci posla. Omogućiti da rade ono što su radili’. Nema sumnje da je ponašanje SS-ovaca velikim dijelom uzrokovano njihovom aktivnom mržnjom prema Jevrejima i aktivnom željom da ih degradiraju. Može se uočiti razlika u odnosu na način na koji su tretirali Cigane, drugu ‘rasu’ koja je proglašena nepodesnom za život, ali čiji članovi su unutar Aušvica mogli zadržati svoju odjeću, kosu, porodično i lično dostojanstvo te čiji je prelazak u gasne komore potresao nezainteresiranost SS-ovaca koji su upravljali komorama. Filip Müller svjedoči kako su bili pogodeni: ‘Moglo se vidjeti da je većina SS-ovaca imala lošu savjest. Nisu pokazivali savjest prilikom uništenja Jevreja; ubijanje Jevreja postalo je za sve njih svakodnevna rutina, ali ipak se činilo da im je neugodno i neprijatno ubijati ljudе sa kojima su bili u prilično dobrim odnosima’. Međutim, mržnja prema Jevrejima

ne može dovoljno objasniti učtivost koju su SS-ovci prikazivali sve do trenutka kada su žrtve ušle u gasne komore. To može objasniti samo zadovoljstvo nakon uspješno izvedene predstave.

Alkohol je bio glavno zadovoljstvo za Sonderkommandose, ali malo njih ga je konzumiralo na dužnosti. Dužnost je nudila svoje nagrade. Još jednom uočavamo ansambl čiji stalni članovi izvode predstave. Ne smijemo potcijeniti povezujući učinak trenutnog ushićenja i zadovoljstva ključnih igrača nakon što ispravno odigraju predstavu, niti stalni porast prijezira prema publici kojom manipuliraju. Čak i kada bi zapeli u scenariju, brzo bi se ispravili. Često vidimo brzi, usklađeni pokret prema nasilju koje uzrokuje paniku, nakon što obmana ne uspijeva i žrtve se počinju suprotstavljati. Da smo bili u pozorištu a ne u mrtvačnici, aplaudirali bismo na eleganciju izvedbe.

Kada je Hauptstcharführer Moll stigao u fabriku za istrebljenje Aušvic-Birkenau da ubrza proizvodnju i pojednostavi postupke, sa sobom je donio zastrašujuću energiju za izvršenje zadatka. Tu energiju nije ohrabrilovalo samo životpisno gađenje prema Jevrejima i grubi seksualni sadizam, nego i aktivna posvećenost lideru – Führer-Bindungu, ‘vezi sa Hitlerom’ koju je Friedländer naglašavao. Moll je sve vrijeme, čak i za vrijeme napornog rada prilikom iskopavanja ogromnih novih jama za kremiranje, nosio medalju koju mu je lično uručio njegov Führer. Müller bilježi da se od svih SS-ovaca u Aušvicu povezanih sa Sonderkomandom, samo Moll strogo pridržavao pravila koje je zabranjivalo ‘da uzimaju dragocjenosti u vlasništvu Rassendiendena, članova neprijateljske rase’. Među njegovim osobinama nazirala se i sposobnost da u roku od samo nekoliko mjeseci spali hiljade živih ljudi. Međutim, da li će koncept ‘veze sa Hitlerom’ objasniti skoro jednakо energične aktivnosti Mollovih ljudi? Od njih obično čujemo žalbe jer se hrpe ljudskih tijela gomilaju brže nego što su u stanju da ih unište. Ono što vidimo je sve veće pijanstvo. Moll od početka do kraja primjenjuje okrutnu silu. Ono što je nestalo iz života SS-ovaca su stalna zdaovoljstva teatarskim predstavama i psihološko manipuliranje žrtvama.

Čini se da su predstave u Treblinki bile još ekstravagantnije. U toku *<mirnog>* perioda u proljeće 1943. godine, Stangl je iskoristio priliku da željezničku stanicu osvježi bojom i ukrasima sa lažnim putokazima, šalterima i lažnim satom. Cijeli donji logor, koji je od gasnih komora i jama za spaljivanje tijela u gornjem logoru bio odvojen samo prostorijama za presvlačenje i ogradom od bodljikave žice, bio je prelijep, ulice dužine 800 metara bile su ukrašene cvijećem, saksijama i šetalističima, neobičnim znakovima (savijeni Jevrej pokazuje prema ‘Getu’), a povrh svega, tu je bila i stražarnica izgrađena ‘u tirolskom stilu’.

Stangl se prisjeća: 'Kažem vam, imao sam najbolje stolare na svijetu. Svi su mi zavidjeli. Sve je bilo uradeno u drvetu – stilistički savršeno'.

Stangl je priznao i da 'se smrad kilometrima širio iz tog mjesta'. Svaki konvoj u Treblinki je primljen na različit način, u zavisnosti od mjesta porijekla i nivoa sumnje. Oni sa zapada, samim tim uglavnom nesumnjivi, iskrcani su na elegantnu željezničku stanicu, dočekali su ih ljubazni oficiri koji su ih molili za saradnju, a potom su goli trčali pod udarcima biča. Vozove sa istoka, koji su prevozili ljudе koji su znali da ih čeka užas, dočekali su neki od osamdeset ukrajinskih 'pomagača' u Treblinki koji su zamahivali bičevima i toljagama.

Richard Glazar, otporni Jevrej iz Praga koji je preživio deset mjeseci radeći u Treblinci na poslovima sortiranja odjeće, dok u avgustu 1943. godine nije pobjegao, stalno je bio impresioniran teatralnošću SS-a - i prilikom vođenja naivnih žrtava prema sobama za presvlačenje i prilikom 'discipliniranja' radnika. Dva muškarca otkrivena su prilikom pokušaja bijega. 'Drugi oficiri SS-a samo stoje, kao da čekaju početak predstave, predstave koja prikazuje ljudе koji izgledaju poput ogoljelih strašila za ptice'. Na scenu tada stupa stožerni načelnik Franz:

On ne hoda; on krupno korača. Svjestan je svakog svog koraka. Zna da je sve u vezi s njim besprijeckorno, savršeno ispeglano, savršeno ispolirano: crne čizme, sive kožne čizme za jahanje sa velikim žutim zakrpama koje polaze od leđa i spuštaju se do koljena, zelena jakna od uniforme, sive rukavice od jelenje kože, nakošena kapa sa lobanjom i prekrštenim kostima. Načelnik stožera Kurt Franz odlično zna da je tu najcjenjeniji, najzgodniji od svih. Ono što ne zna je da je u Treblinki zbog svog izgleda, crvenih obraza, sjajnih smeđih očiju, dobio poljski nadimak Lalka – Lutka.

Muškarcima koji su pokušali odjeći skinuta je odjeća pa su odvedeni (pri tome su udarani) do grede između dva drveta i tu su obješeni naglavačke:

Slika je okrenuta naglavačke, kao u ogledalu u cirkusu, upada u paru koja se diže iz posude i širi hladne i ustajale mirise iz kuhinje: modra tijela, naopako okrenute glave, ispucčene Adamove jabučice, oči koje izgledaju kao da će se prolići preko čela, debele trake krvi između nosa i usana, tanke trake krvi koje se protežu od uglova usana do sljeppoočnica.

Trajalo je dok ta dvojica nisu umrla.

Ponašanje SS-ovaca bilo je drugačije u radnim logorima, gdje su postupali sa zatvorenicima koji su već dugo bili tu. Način komandovanja u Aušvicu dobro je dokumentiran. Dok su glavni oficiri govorili samo jednom i blagim glasom, ostali njemački službenici, uključujući i njihove imitatore među kapoima, su 'urlali', 'uzvikivali' i 'povikivali' svoje naredbe. Razumljivost nije bila problem.

Mnogi zatvorenici nisu mogli razumjeti ni iskvareni njemački jezik, akamoli te životinjske urlike. Znali smo šta je bio željeni (i postignuti) učinak na one koji su čuli i one koji nisu razumjeli: teror. Međutim, sjećamo se i učinka na one koji su iznosili ta naređenja: snažan udisaj vazduha, napeti mišići grla i stomaka, nasilni izdisaj. Fudbalski huligani urlanje razumijevaju kao pripremu za fizičko nasilje. Nesputano urlanje je istovremeno i izraz i doživljaj neublažene fizičke dominacije.

Zadovoljstvo zbog neograničenog nasilja uvijek je bilo dostupno i u uglađenijim verzijama. Uzmimo za primjer način na koji su SS-ovci koristili pse. Psi su bili korisni kao jeftin, žestok i neumoran instrument za teroriziranje. Međutim, bili su i više od toga i za one koji su ih se plašili i za one koji su ih obučavali i kontrolirali. Psi su navikli da napadaju svako ljudsko biće u zatvorskoj odjeći. Za vrijeme treninga suočavali su ih sa lutkama veličine čovjeka, obučene u prugaste jakne i hlače. Ljuljali su lutke pred psima sve dok ih nisu napali. Odjeća i materijal kojim su lutke bile napunjene letjeli su posvuda. Stoga su ih u blizini zatvorenika morali držati na kratkoj uzici. Moguće je navići se na prizor koji uključuje pendrek, ali ne i na bijesnog psa koji reži. Uznemiren i zadihan, na neki nemetaforički način predstavliali su sputano nasilje, jedva kontroliranu animalnost, sve dok nisu pušteni u akciju, kada se scenarij zamutio i нико nije mogao znati tačnu prirodu ili razmjer štete. Međutim, posljedice su uvijek bile izvjesne: zatvorenici poderane odjeće koji obilno krvare ili mrtvi zatvorenici. Ili skoro uvijek: kada su SS-ovci u Aušvicu pokušali pustiti pse na pobunjenike Sonderkommanda u toku oktobarskog ustanka, psi su počeli cviliti i uzmicati. Poznavali su samo svoj unaprijed određeni plijen. Nisu se usuđivali napasti te ljude koji nisu nosili prugastu odjeću.

Samo zato što nam je Filip Müller pričao o njoj, znamo za javnu predstavu koju je Hauptscharführer Moll izveo sa svojim njemačkim ovčarom, dok se kroz logor vozio u svojoj bijeloj uniformi i nagradom od Hitlera na prsima, dok je bočna prikolica motocikla proizvodila snažan zvuk. Znamo kako je koristio pse za fizički dodatak prilikom seksualne igre sa golim ženama koje je mučio na rubu vatrene jame, pri čemu su i pas i muškarac bili nepodnošljivo uzbuđeni. Stražari su imali manje blistave prilike, ali uvijek je bilo moguće doživjeti uzbuđenje sa psima, naročito kada su ih koristili protiv žena koje su ih se nevjerojatno plašile. Vrijedilo je hraniti te životinje, saučesnike u teatru moći.

Kod takvih scena ne vrijedi odvajati ‘osjećanje’ od ‘ideologije’: iskustvo, nagrada i osnaženje uglavnom se istovremeno manifestiraju. Psihološki značaj kolektivne izvedbe teško je razjasniti, naročito historičarima, čija je vizija sužena jer

je ograničena na koincidenciju dostupnih dokumenata te dodatno zamračena udaljenošću između iskustva i svjedočenja jer se skoro uvijek radi o svjedočenju nekog trećeg lica a ne učesnika.

Ipak, ponekad se može nazirati barem rub nečega što je ličilo na neprirodne prilike nasilja praćenog oduševljenjem. Uzmimo za primjer izvedbu koju je orkestrirao Joseph Kramer, komandant velikog dijela Aušvica, prilikom čišćenja takozvane 'bolnice za žene'.

Kramer se obično držao podalje od svakodnevnih poslova u logoru. Više je volio da ga ne vide u administrativnom području. Međutim, kada bi se pojavio, hodao bi nezgrapno i činio se nepokolebljivim: 'Sve u njegovom držanju poisto-vjećivalo ga je s Budom'. Međutim, u određenim situacijama ta uzvišena mirnoća se slamala.

Što su Rusi bili bliže, logor Aušvic I sve užurbanije je evakuiran. Međutim, hiljadu bolesnih žena i njihovih zatvorskih čuvara ostalo je u bolnici. Bolnicu je trepalо isprazniti, a pacijente prebaciti pravo u krematorije.

U ranu zoru dana koji je određen za te aktivnosti, prva ambulantna kola pojavila su se na ulazu u bolnicu (ambulantna kola su u Aušvicu često korištena u ove svrhe), a Kramerovi podređeni, Mengèle i dvadeset SS-ovih stražara, zauzeli su svoje položaje u bolničkom odjelu.

Dugo su čekali na zvijezdu događaja, ali on je napokon došao. 'Nije odgovo-rio na pozdrav svojih podređenih, nego se zaustavio na sredini sobe, razdvojenih nogu i ruku iza leđa. Podređenima je urlao naredbe.' Čišćenje je počelo. Na početku je sve išlo po planu, ali žene su bile spore, a neke od njih nisu mogle stajati pa su ih SS-ovci počeli udarati palicama i bičevima. Neke žene koje su svukli sa ležajeva na sprat zadobile su dodatne povrede.

U ovom trenutku, haos nije mogao biti tako ogroman jer su zatvorski stražari dobili naređenje da otmu bluze od žena (njihove posljednje komade odjeće). To su i uradili, iako su se one opirale. Međutim, kako je sve više žena urlalo dok su ih svlačili sa kreveta, a potom tukli, izbilo je divlje nasilje. 'Čak je i Kramer izgubio svoju staloženost. U očima je imao čudan sjaj. Radio je kao luđak. Vidio sam ga kako se baca na jednu nesretnu ženu i samo jednim udarcem palice razbijja joj lobanju'. Krv i tkivo bili su posvuda – 'na podu, na zidovima, na uniformama SS-ovaca, na njihovim čizmama'.

Bila je to scena iz lošeg filma. Ali krv je bila stvarna. Ovim je prekršen protokol ponašanja SS-ovaca u Aušvicu koji obično nisu radili prljavi posao, osim u posebnim prilikama, kada su zatvorenike koji su pokušali pobjeći podvrgavali ekstremnom, domišljatom (često teatralnom) nasilju. Iako su napadi omogu-

ćeni u nehumanom scenariju, koji je predviđao prijevoz bolesnih i umirućih na mjesta na kojima će odmah umrijeti, razbijanje i lomljava nisu ubrzali taj proces. Samo su ga usporili. SS-ovci su bili poznati po svojoj smirenosti. Ovdje su je žrtvovali. Zašto je Kramer uradio ono što je uradio? Zašto su ga njegovi ljudi opnašali? Tačno je da je nervoza bila ogromna jer su se Rusi približavali, a budućnost je bila turobna. Da li se radilo o panici? Kramer i njegovi SS-ovci uistinu su brzo radili. Olga Lengyel nam je ispričala da je Logor I evakuiran u roku od dvadeset i četiri sata, a 20.000 ljudi je deportirano u Njemačku. Međutim, najvjerovatnije je da je bolnica evakuirana krajem oktobra, kada Rusi još uvijek nisu bili opasno blizu. Da li su iz Njemačke pristigle neke neželjene vijesti? Mislim da je ova akcija, barem na početku, bila još jedan inscenirani događaj. Stoga, da li je izbijanje nasilja odstupanje ili lančana reakcija? Ili se nasilje podrazumijevalo od samog početka, u onim trenucima punim tenzija dok su se sukobljavali spremni muškarci i prestrašene žene? Uzmimo za primjer Kramerov ulazak, njegovu nepomičnost, kretanje u akciju, a potom bezumlje, koje mora da je trajalo neko vrijeme – ipak, u bolnici je bilo hljadu žena. Rituali, stvarni rituali, uzbudljivi rituali, često su bili na ivici nestanka kontrole.

Teatarska perspektiva pomaže ukazivanju na razumijevanje, koje bi u suprotnom bilo implicitno, te osvjetljavanju sadističkih impulsa koji su sakriveni duž ivica svjesnosti. Ona može razotkriti kako su SS-ovci vršili odlučno *«odrugačenje»* svojih *«neprijatelja iza žice»*. Može nas približiti ovom nizu događaja, onome što je Olga Lengyel, koja je tome svjedočila, definirala kao jedan od *«instrumenata destruktivnog ludila»*. Mislila je da su SS-ovci ponekad bili u tom stanju destruktivnog ludila. Međutim, ne mislim da nas može odvesti u središte opisane scene ili u središte sličnih scena.

Ne može uraditi ništa više. Ovdje nije postojalo pitanje ‘discipline’, nije postojalo pitanje ničega osim značajnog otpora, nije postojala publika osim SS-ovaca, žena osuđenih na smrt i nekolicine medicinskih radnika. Da li su ovi dobro naoružani i dobro uhranjeni muškarci svoje žrtve vidjeli kao Jevreje koje su prezirali? Znali su da je među njima bilo i nejvreja. Da li su ta teturava bića vidjeli kao žene i samim tim prikladne za nasilje? Jedno vrijeme sam mislio da je ovo ponašanje bilo ograničeno samo na muškarce, ali žene nacisti koje su bile na vlasti bile su sposobne ponašati se na isti način. Da li je nasilje bilo refleks godenja na pokvarenost žrtava, na razvratnost vlastite uloge? Ili je ono bilo dio prepuštanja uživanju, dionizijska nagrada za izolaciju, protuotrov za dosadu?

Ovakve epizode, planirane, ali nevjerovatno ekstravagantne, moguće je jednostavno kategorizirati, ali one i dalje izmiču krajnjoj dijagnozi. Nakon što

mašta završi svoj posao, mi sami ostajemo mјera vjerovatnoće. Prateći iskustvo člana policije za održavanje reda koji je postavljen ispred poljskog sela tog julskog jutra, jedva da mogu zamisliti kako je moguće da iako znam da je moja zemљa u ratu, u nepoznatom mjestu naseljenom ljudima ne marim ni za šta; da sam za poznate saborce povezan zajedničkom izolacijom i odanošću te u želji za njihovim poštovanjem, pokušavam ispuniti naređenje koje mi je dao komandir. Mogao sam prema šumi hodati sa nekim muškarcem, ženom ili djetetom, zamoliti ih ili ih natjerati da legnu kako bih ih mogao ustrijeliti u potiljak. Isto tako vjerujem da naposljetku ne bih mogao ispuniti tu naredbu.

Tajne obavijaju Kramerovu epizodu. To nasilje je bilo planirano, izabrano, ali uglavnom dobrovoljno. Međutim, čak i bez nesavladivog okvira teatarskog očekivanja (a u teatru uvijek ima prisile), kako je moguće razbiti ljudsko lice palicom? Kako je moguće uzeti ljudsko tijelo u jednu ruku, osjećati njegovu topotu, a potom ga povrijediti, zbog zadovoljstva ili u cilju nanošenja određenog nivoa боли? Dobrovoljna, a ipak stilizirana okrutnost ljudi poput Kramera i dalje me zbunjuje.

Ljudi poput Kramera odbijaju ispitivanje. On umiru nijemi. Fikcija nudi skoro ubjedljiv uvid u takve umove, ali mislim da to stvarni svijet ne čini. Ne možemo im pristupiti izvan njihovih aktivnosti. Moramo li se, stoga, povući u patološku psihologiju, u misao da su takve aktivnosti zaista ‘instrumenti destruktivnog ludila’, kako ih je Olga Lengyel nazvala, koje ovdje optužuje i sankcionira popustljiva država? Da li su u društvu uvijek raspoređeni sadiste i psihopate koji su sposobni za takve stvari, spremni za akciju kada god za to vide priliku ili kada to političke okolnosti dozvole?

Ako motivacije Kramera i njegovih ljudi oslobođenih u bolnici ostanu nepoznate, društvene i političke implikacije su jasne. Ako takva stvorenja žive među nama, moramo sprječiti stvaranje uvjeta i prilika da ispune svoje namjere. Civilizirane vrijednosti su odabранo, a ne prirodno stanje.